

Uitleenen is een kans

Museaal bruikleen-
verkeer in Nederland

dr J.P. Sigmond
en dr E.M. Jacobs

Inhoud

1. Opdracht en opzet van het onderzoek	4
2. Collectie Nederland en zichtbaarheid	6
3. Bruikleenverkeer en zichtbaarheid	10
3.1 Uitlenen is een kans	12
3.2 Transparantie	12
3.3 Minder kosten	16
3.4 Buitenland en indemniteit	17
4. Aanbevelingen	20
Bijlage 1: Geraadpleegde personen	24
Bijlage 2: Literatuur	26

1

Opdracht en opzet van het onderzoek

Naar schatting tonen Nederlandse musea op zaal vijf procent van hun collectie. Dat is een klein deel van de totale Collectie Nederland¹.

Bij publiek en politiek bestaat het gevoel dat dit percentage veel hoger zou moeten en kunnen zijn. Het bruikleenverkeer tussen musea – het uitlenen van voorwerpen aan elkaar – kan zichtbaarheid van de Collectie Nederland vergroten. Hieraan zitten wel grenzen, onder meer omdat niet alle collectieonderdelen bestemd zijn voor presentatie. Musea hebben naast exposeren ook de opdracht erfgoed te verzamelen, te bewaren en te onderzoeken voor toekomstige generaties, zoals de definitie van UNESCO's International Council of Museums omschrijft. Het overgrote deel van de naar schatting 65 miljoen voorwerpen in Nederlandse musea behoort tot deze archief- en onderzoekscollectie die niet geschikt is om aan het grote publiek te tonen. Alleen al de 37 miljoen voorwerpen in natuurhistorisch museum Naturalis Biodiversity Centre worden bewaard voor wetenschappelijke doeleinden om biodiversiteit te beschrijven, te begrijpen en te verklaren.

Dit rapport inventariseert welke bijdrage bruikleenverkeer of collectiemobiliteit tussen musea kan leveren aan het vergroten van de zichtbaarheid van de Collectie Nederland. Het signaleert knelpunten en bevat aanbevelingen hoe obstakels kunnen worden weggenomen. Speciale aandacht krijgen de kosten van museaal bruikleenverkeer. In tijden van bezuinigingen bestaat nog meer dan anders behoefte aan ideeën hoe effectiever kan worden omgegaan met schaarse middelen. Tevens gaan we in op de digitalisering van collecties die de zichtbaarheid bevordert door voorwerpen, inclusief de anders onzichtbare depotstukken, digitaal toegankelijk te maken.

Over collectiemobiliteit is reeds veel gesproken en gepubliceerd, nationaal en vooral internationaal. Maar vaak domineren in het debat de specifieke omstandigheden die voor grote kunstmusea gelden die wereldberoemde voorwerpen met een hoog geschatte marktwaarde beheren. Wij hebben evenwel getracht het gehele Nederlandse museumveld te overzien. Het onderzoek is uitgevoerd in opdracht van de Museumvereniging. De beschikbare tijd was beperkt.

Voor dit onderzoek raadpleegden we een twintigtal beheerders en eigenaren van collecties, grote en kleine bruikleengevers en andere professionals en beleidsmakers betrokken bij museaal bruikleenverkeer in Nederland (zie bijlage 1). In samenwerking met de Museumvereniging, die ons ook anderszins actief ondersteunde, organiseerden wij twee bijeenkomsten om met museale experts te discussiëren over het thema van ons onderzoek. Wij zijn alle gesprekspartners erkentelijk voor hun deskundige en openhartige bijdragen.

Oegstgeest, zomer 2014

Peter Sigmond
Voormalig directeur Collecties
Rijksmuseum Amsterdam

Els Jacobs
Consultant Els Jacobs Advies &
Onderzoek

¹ Collectie Nederland omvat al het roerend cultureel erfgoed dat openbaar toegankelijk is of waar de overheid de verantwoordelijkheid voor neemt (<http://www.cultureelerfgoed.nl/erfgoed/collecties/collecties>).

/2\
2\

Collectie Nederland en zichtbaarheid

Rijkgeschakeerd en omvangrijk

De totale collectie objecten in Nederlandse musea is rijkgeschakeerd en omvangrijk, met naar schatting 65 miljoen voorwerpen. Deze Collectie Nederland is merendeels eigendom van overheden (Rijk, provincies, gemeenten, waterschappen) en soms van particulieren of bedrijven. Binnen bepaalde bandbreedten bepalen zij zelf hoeveel middelen zij beschikbaar stellen voor het beheer van hun collecties. Als collectie-eigenaren hebben zij een eigen rol en verantwoordelijkheid in het museale bruikleenverkeer.

De Collectie Nederland is heel divers. In de media krijgen beroemde kunstwerken van Rembrandt of Van Gogh uit bekende kunstmusea de meeste aandacht. Het overgrote deel van de Collectie Nederland bestaat echter uit gebruiksvoorwerpen als kleding, machines, muziekinstrumenten, meubelen, natuurhistorische objecten, auto's, wapens, vliegtuigen, technische instrumenten, archeologische vondsten en voorwerpen uit andere culturen. Een rijkgeschakeerde verzameling die alle facetten van de Nederlandse samenleving omvat, door alle eeuwen heen. Samen vormen al deze objecten ons nationale erfgoed: de sporen van ons verleden, ver weg en heel recent.

Behoud en zichtbaarheid

Al die voorwerpen zijn anders van vorm en samenstelling en vragen om verschillende manieren van behoud. Ze zijn van papier, (edel) metaal, hout, steen, textiel, kunststof, ze zijn digitaal, beschilderd of bedrukt, soms nog in verrassend goede staat, maar ook vaak heel fragiel en aangevreten door de tand des tijds. De kwetsbaarheid van deze kostbare objecten

stelt de museale collectiebeheerders voor een dilemma. Hun plicht om ons nationale erfgoed voor de toekomst te behouden staat op gespannen voet met hun opdracht de Collectie Nederland zo breed mogelijk aan een zo groot mogelijk publiek te tonen.²

Dit dilemma geldt ook voor het exposeren van fragiele voorwerpen op zaal. Werken op papier (tekeningen, aquarellen, foto's) zijn erg gevoelig voor licht. Zij kunnen niet langer dan drie maanden op zaal worden getoond zonder blijvende schade op te lopen. Het Scheepvaartmuseum Amsterdam heeft tweeënhalf jaar na de heropening zijn globes weer naar het depot gebracht, omdat de maximaal verantwoorde blootstelling aan licht inmiddels was bereikt. Het dilemma is nog groter als voorwerpen in bruikleen worden gevraagd door een ander museum. Het object moet dan gaan reizen en zal geruime tijd onder andere omstandigheden in een nieuwe omgeving verblijven. Kan een voorwerp die belasting verdragen? Collectiebeheerders moeten voor elk voorwerp afzonderlijk de afweging maken wat zichtbaarheid

² Informatie verkregen tijdens de expertmeetings d.d. 23 en 28 mei 2014

2 Collectie Nederland en zichtbaarheid

betekent voor het behoud van dit stukje Nederlands erfgoed op de lange termijn.

Van de Collectie Nederland is steeds zo'n vijf procent, te weten 3,25 miljoen objecten, op zaal zichtbaar. Voor musea in het buitenland wordt doorgaans eenzelfde percentage genoemd.³ De Nederlandse situatie is dus niet uitzonderlijk. Het deel van de Collectie Nederland dat op zaal te bezoeken valt, is in praktijk groter, omdat musea de objecten geregeld wisselen – vanwege de kwetsbaarheid van de voorwerpen of simpelweg om meer collectieonderdelen te tonen aan het publiek. Prentenkabinetten en ook het Nederlands Fotomuseum in Rotterdam veranderen hun presentaties doorlopend. Nu de globes weer in het depot zijn, toont Het Scheepvaartmuseum zijn rijke deelcollectie atlanten aan het publiek.

Depotcollecties en (on)zichtbaarheid

Door de wisselingen op zaal is derhalve, gerekend over een langere termijn, een veel hoger percentage van de Collectie Nederland zichtbaar voor publiek. Niettemin blijft het overgrote deel van de voorwerpen in depot. De reden is dat deze objecten – naar schatting driekwart (!) van het totaal, dus een kleine 50 miljoen voorwerpen⁴ – verzameld en bewaard worden voor wetenschappelijke doeleinden en als archief van ons nationaal verleden, als staalkaart van het Nederlandse erfgoed door de eeuwen heen. De 37 miljoen insecten, gewervelde en ongewervelde dieren, planten, mossen en schimmels in de collectie van Naturalis zijn reeds genoemd. Archeologische musea bewaren volledige vondstcomplexen, waaronder duizenden kleine brokstukken, omdat alleen het totaal van de archeologische resten onze kennis over een bepaalde plaats of periode kan vergroten. Om de functie en betekenis van dat ene unieke gebruiksvoorwerp te kunnen vaststellen is het noodzakelijk een brede verzameling vergelijkbare objecten te bewaren. Om die reden houdt het Nationaal Militair Museum in Soesterberg bijvoorbeeld bijzondere collecties munitie en uniformen aan, het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden een groot aantal Grieks-Romeinse amfora en het

Nationaal Glasmuseum in Leerdam een veelzijdige verzameling glazen dierfiguren. Veel voorwerpen uit deze referentiecollecties zijn niet mooi of visueel interessant en niet geschikt om te tonen aan het grote publiek. Zij zijn echter onmisbaar voor de kennis en een goed begrip van onze cultuur.

Een tweede reden waarom collecties in depot blijven is paradoxaal genoeg de nadruk die in de financiering van musea ligt op bezoekersaantallen. Om aan de eisen van een breed publieksbereik te voldoen, voelen musea zich gedwongen alleen collectieonderdelen te tonen waarvan zij weten dat die een groot publiek zullen aanspreken. Grote musea kunnen populaire thema's afwisselen met minder sexy onderwerpen. Middelgrote en kleine musea laten deelcollecties in depot als zij inschatten dat zo'n uniek stukje nationaal erfgoed alleen een selectief en beperkt publiek zal interesseren. Tijdens dit onderzoek kwam het voorbeeld naar voren van een museum dat een unieke collectie prenten beheert die onzichtbaar blijft, omdat een tijdelijke expositie niet de vereiste 30.000 bezoekers zal brengen.

Soms blijven voorwerpen in depot door gebrek aan actualiteit. In een bepaalde periode kan het belang of de potentie van een deelcollectie niet direct duidelijk zijn. Deze objecten verkeren 'in een slaapstand'. Decennialang lagen in het depot van het Rijksmuseum een zeventigtal schilderijtjes met Turkse taferelen van de kunsthistorisch niet al te hoog ingeschatte schilder Jean Vanmour. Tot de vraag werd gesteld wat er in de collectie aanwezig was om aan de inmiddels grote Turkse gemeenschap in Nederland te tonen. De Vanmours werden in het depot 'ontdekt'. Zij werden met financiële hulp van een Turkse bank gerestaureerd en met groot succes in het Rijksmuseum en Topkapi Museum in Istanbul geëxposeerd. Deze 'Schone slaapsters' zijn nu opgenomen in de permanente presentatie van het Rijksmuseum.

Depotcollecties zichtbaar maken

Depotcollecties vormen de staalkaart van Nederlands erfgoed door de eeuwen heen. Zij

³ Bergevoet, RCE 2014

⁴ Bergevoet, RCE 2014

2 Collectie Nederland en zichtbaarheid

zijn de schatkamer van elk museum. Een depot is niet het vergeetputje van het museum maar de machinekamer. Een museum kan niet zonder. Zonder depot mag je zelfs niet van een museum spreken! Bovendien, depotcollecties hoeven niet onzichtbaar te blijven.

Uit de gesprekken ten behoeve van dit onderzoek kwamen twee concrete suggesties naar voren hoe zichtbaarheid van depotcollecties kan worden vergroot.

1. openstellen van depots voor publiek

Het Zaans Museum, het Zeeuws Museum in Middelburg en het vernieuwde Rijksmuseum hebben reeds vormen van een open depot gerealiseerd. Ook Museum Boijmans Van Beuningen in Rotterdam heeft plannen om een deel van het depot voor publiek toegankelijk te maken. Het Nationaal Glasmuseum in Leerdam heeft zijn gehele collectie, deels als depotopstelling, voor het publiek zichtbaar gepresenteerd. De Nederlandse overheid (Rijk, provincies en gemeenten), die eigenaar is van het merendeel van de Collectie Nederland, zou kunnen investeren in het inrichten van (delen van) depots als open depot.

2. museale voorwerpen

digitaal beschikbaar maken

Doorgaan met het digitaliseren van de Collectie Nederland zal de grootste bijdrage leveren aan zichtbaarheid van deze unieke verzameling voorwerpen. Het ongeëvenaarde succes van de Rijksstudio van het Rijksmuseum bewijst het⁵. Erfgoedcollecties die digitaal beschikbaar zijn inspireren, internationaal en nationaal, mode- en industrieelontwerpers, reclamemakers, boekenuitgevers, wetenschappers, docenten en kinderen. Digitale toegankelijkheid vergroot de nieuwsgierigheid naar de echte objecten. Het beantwoordt vragen van mensen over onze cultuur, onze identiteit, ons verleden. Het biedt ongelimiteerde mogelijkheden om ons nationaal erfgoed met elkaar en anderen overal in de wereld te delen. Het is in dit licht te betreuren dat in de begroting 2010 van het ministerie van OCW het beschikbare bedrag voor ondersteuning van de digitale infrastructuur cultuur fors is teruggebracht: van 9 naar 3 miljoen euro in 2010 en vanaf 2011 naar iets meer dan 1 miljoen euro.

⁵ Pekel, case study Europeana 2014

Globes Scheepvaartmuseum

3

Bruikleen- verkeer en zichtbaar- heid

Bruikleenverkeer kan de zichtbaarheid van de Collectie Nederland bevorderen. Maar toch is deze bijdrage aan de totale zichtbaarheid niet heel erg groot, zo blijkt uit de gesprekken die ten behoeve van dit onderzoek zijn gevoerd. Het expositieoppervlak van de musea heeft bijvoorbeeld grenzen. Een voorwerp uit het depot van het ene museum kan tijdelijk op zaal getoond worden in een ander museum. Dit vergroot uiteraard de zichtbaarheid van de Collectie Nederland. Maar veel vaker verhuist een voorwerp uit de vaste opstelling van het ene museum tijdelijk naar een zaal in een ander museum. Het object was al zichtbaar – en blijft zichtbaar.

Verrijking collectie

Niettemin heeft zulk bruikleenverkeer een grote meerwaarde. Elk voorwerp heeft meerdere betekenissen maar in de vaste opstelling van het eigen museum wordt doorgaans maar een van die vele betekenissen aangesproken. Door plaatsing in een andere context ontstaat een nieuwe waarde die een verrijking is voor de Collectie Nederland. Bovendien krijgt een ander publiek op een andere locatie de gelegenheid te genieten en kennis te nemen van een bijzonder stukje Nederlands erfgoed.

Een goed voorbeeld is de samenwerking tussen het Dordrechts Museum en het Rijksmuseum. Het Dordrechts Museum gaf een pronkstuk uit zijn vaste presentatie, de prachtige buste van de beroemde Dordtenaar Johan de Witt, in bruikleen aan het vernieuwde Rijksmuseum. Daar is de buste nu in een ‘rampjaar context’ te zien voor zo’n 1,5 miljoen bezoekers per jaar. Andersom kreeg het Dordrechts

Museum van het Rijksmuseum een Rembrandt in bruikleen die als trekpleister fungeert in de Dordtse schilderijenpresentatie. Door het uitwisselen van prominente voorwerpen uit de eigen vaste opstelling verhoogden beide musea de kwaliteit van hun permanente presentatie. Het overleg dat nodig was om de wederzijdse bruiklenen te realiseren, leidde bovendien tot de uitwisseling van expertise tussen de betrokken museummedewerkers, wat eveneens kwaliteitsbevorderend werkt. Ook voor het maken van aansprekende tijdelijke tentoonstellingen van hoge kwaliteit is een levendig bruikleenverkeer tussen musea een absolute aanrader. Het stelt musea in staat de beste verhalen te vertellen.

Intensief bruikleenverkeer

Uit de gesprekken en verkenning die aan dit onderzoek ten grondslag liggen komt een beeld naar voren dat tussen de musea een intensief bruikleenverkeer bestaat. Precieze cij-

3 Bruikleenverkeer en zichtbaarheid

fers zijn onbekend, omdat niet alle instellingen deze publiceren.⁶ Tussen musea die in eenzelfde regio opereren of vergelijkbare collecties beheren, gaat het bruikleenverkeer makkelijker dan over de grenzen van de sectoren heen.

Dit geldt ook voor bruiklenen tussen musea en bibliotheken of archieven. De reden hiervoor is dat medewerkers elkaar en de werkwijze van de zusterinstelling goed kennen. Zij weten ook welke specifieke eisen worden gesteld aan het hanteren en exposeren van voorwerpen uit hun collecties, die soms een heel eigen karakter hebben. Een scheepsmodel vereist een andere behandeling dan een schilderij, kledingstuk of middeleeuwse oorkonde met lakzegel. Zo werken het Gemeentemuseum Den Haag, Rijksmuseum, Keramiekmuseum Prinsessehof in Leeuwarden en Groninger Museum samen op het gebied van Aziatische kunst. Binnen de eigen sector en regio heeft de bruikleengever eerder het vertrouwen dat de bruikleennemer goed voor het uitgeleende voorwerp zal kunnen zorgen en dat het behoud van dit stukje nationaal erfgoed niet in gevaar komt. Als dit vertrouwen ontbreekt, komen onderlinge bruiklenen moeilijker tot stand. Bruiklenen zijn om die reden ook wel misgelopen. Maar ook omdat bijvoorbeeld een archief, dat primair een bewaarfunctie heeft, onvoldoende begrip opbrengt voor de kerntaak van musea om de echte voorwerpen (en geen kopieën) uit de Collectie Nederland zo breed mogelijk te exposeren.

Intensieve samenwerking bestaat ook tussen sommige grotere algemene musea en diverse kleinere instellingen. Het Centraal Museum in Utrecht, Limburgs Museum in Venlo, Fries Museum in Leeuwarden of Drents Museum in Assen, om slechts enkele voorbeelden te noemen, vertolken een rol als moedermuseum voor kleine musea in de sector of de regio. Zij hebben belangrijke delen van hun collecties voor langere of kortere tijd uitgeleend of aan deze kleinere instellingen praktische ondersteuning verleend.

De inzet van musea om hun collecties onderling te delen, is groot. Tegelijk komt uit het onderzoek een aantal knelpunten naar voren. Wan-

neer deze echter kunnen worden weggenomen of verminderd dan krijgt het museale bruikleenverkeer in Nederland een extra dimensie – en verrijkt op die manier de Collectie Nederland.

3.1 Uitlenen is een kans

Museaal bruikleenverkeer geeft nieuwe waarden aan objecten. Dit verrijkt de collectie van de bruikleengever, verhoogt de kwaliteit van de expositie van de bruikleennemer en verdiept de kennis van de museummedewerkers die bij de uitwisseling betrokken zijn. Het uitlenen van voorwerpen is een opportunity om de waarde van de eigen collectie te verhogen – een uitgelezen kans om de betekenis te versterken. Dit inzicht wordt niet in alle musea even sterk gevoeld. Met als gevolg dat sommige musea minder actief alle mogelijkheden onderzoeken om de collectie buiten het eigen gebouw te tonen. Ook de hoeveelheid werk rondom de uitvoering kan meespelen. Het vraagt veel middelen en middelen om een aanvraag zorgvuldig af te handelen. Tevens kan er een spanningsveld zijn tussen de zorgplicht die musea hebben om kwetsbaar erfgoed voor toekomstige generaties te behouden en hun opdracht deze kostbare voorwerpen aan een groot publiek te tonen.

Het verdient aanbeveling dat Nederlandse musea hun organisaties zodanig inrichten dat zij aan onderling bruikleenverkeer prioriteit geven om de kansen van uitlenen optimaal te benutten. Het betekent dat aanvragen efficiënt kunnen worden afgehandeld. En het betekent dat de interne besluitvorming zodanig is gestroomlijnd dat de werklast tot het minimum beperkt blijft. De Nederlandse overheden, die eigenaar zijn van het merendeel van de collecties, zouden musea ook de middelen en het beleidskader moeten verschaffen om de kansen van uitlenen te grijpen. Op deze manier stimuleren overheid en instellingen dat museummedewerkers het inzicht dat uitlenen een kans is, als basishouding aannemen.

3.2 Transparantie

Dynamisch bruikleenverkeer is gebaat bij transparantie maar veelal schort het juist

⁶ Bergevoet, RCE 2014

3 Bruikleenverkeer en zichtbaarheid

hieraan. Het aanvragen en afhandelen van een bruikleen is een complex proces: het vergt het tegen elkaar afwegen van een groot aantal aspecten en het administratief regelen en praktisch organiseren van talloze zaken. Spectrum, het internationale handboek voor collectiebeheer, beschrijft voor een uitgaand bruikleen 25 aspecten die de revue dienen te passeren, elk onderverdeeld in diverse subthema's. Voor aanvragers is niet altijd duidelijk aan welke eisen zij moeten voldoen. Zij weten vaak niet hoe zij hun aanvraag het beste kunnen indienen, hoeveel tijd nodig is voor de afhandeling of welke kosten met het lenen gemoeid zullen zijn. Zij hebben veelal geen inzicht in de toetsingscriteria voor de honorering van hun verzoek of de wijze waarop de hoogte van de verzekeringswaarde wordt vastgesteld.

Bruikleenvoorwaarden

Deze hobbels kunnen worden weggenomen indien alle musea in Nederland bruikleenvoorwaarden opstellen en deze voor elkaar beschikbaar maken (bijvoorbeeld op hun website). Belangrijk is dat zij voor binnenlands bruikleenverkeer dezelfde eisen hanteren als voor het beheer van hun eigen collectie. De voorwaarden dienen inzicht te geven in alle essentiële elementen van museaal bruikleenverkeer. Spectrum kan hier als leidraad dienen. Musea moeten objectieve en toetsbare criteria formuleren voor het beoordelen van een aanvraag. In principe kan een verzoek alleen worden afgewezen, indien een voorwerp broos is of essentieel voor de eigen opstelling of als gegronde twijfels bestaan over de condities waaronder het object elders getoond zal worden. Immers de bruikleengever (collectiebeheerder) blijft onder alle omstandigheden verantwoordelijk voor het behoud van kwetsbaar nationaal erfgoed. Zulke transparante bruikleenvoorwaarden zullen bewerkstelligen dat aanvragers precies weten waaraan zij toe zijn. Daarmee wordt voorkomen dat zij uit onduidelijkheid of onzekerheid hun toevlucht nemen tot dubbele of alternatieve aanvragen bij andere instellingen en daarmee de werklast voor het gehele veld onnodig verhogen.

Digitalisering

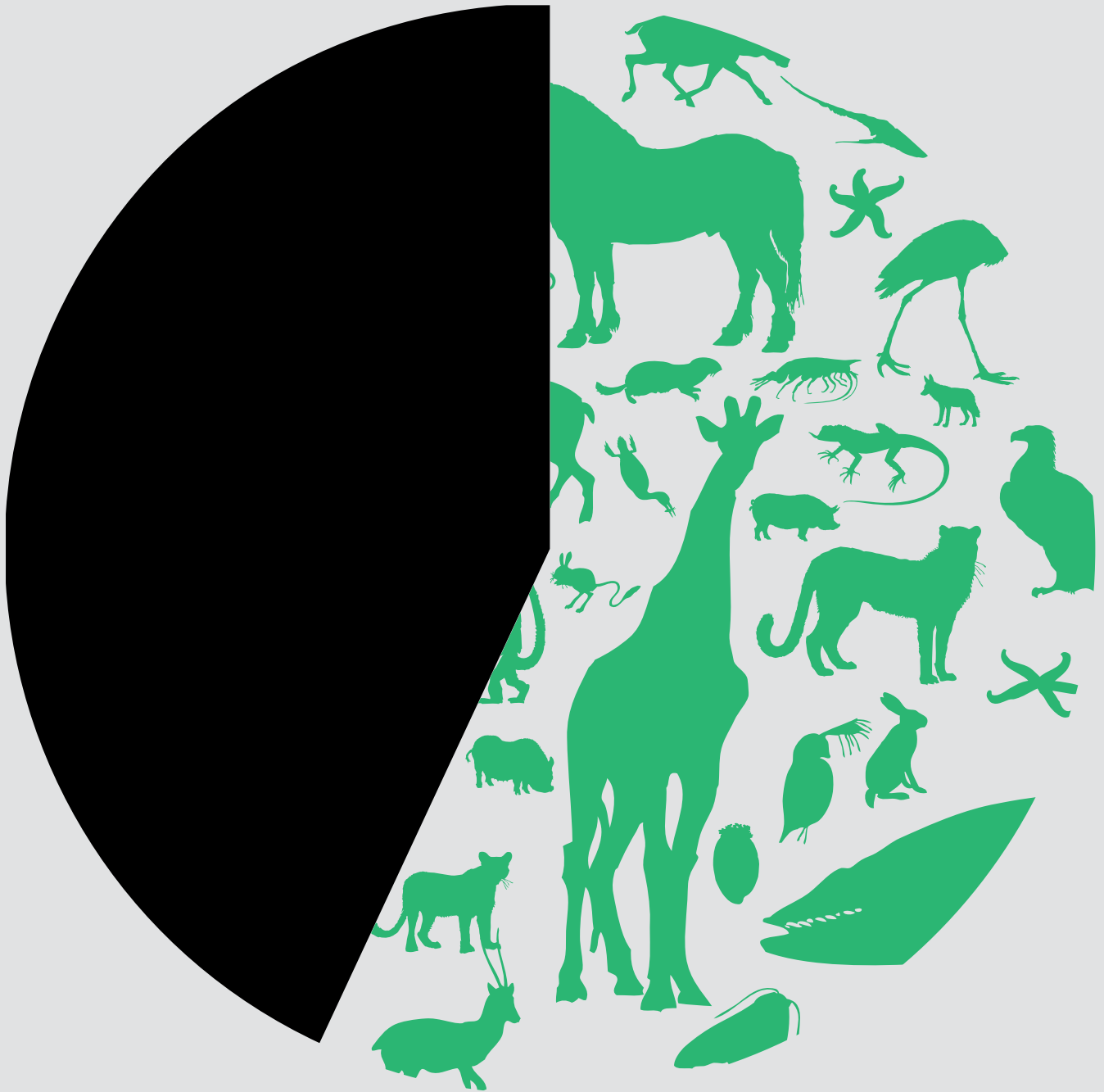
Een ander aspect is de ontsluiting van collecties. Voor bruikleenaanvragers is het moeilijk de juiste voorwerpen te selecteren uit de collectie van een museum, waarmee zij geen reguliere contacten onderhouden. Zij zijn onvoldoende bekend met de collectie. Dit leidt nog wel eens tot ongerichte bulkaanvragen, die het voor de bruikleengever weer moeilijk maken om het verzoek vlot af te handelen en de meest geschikte objecten ter beschikking te stellen.

Daarom verdient het aanbeveling dat de Nederlandse overheid, als eigenaar van het merendeel van de collecties, blijft investeren in het digitaliseren van de collectie Nederland. Zodra (vrijwel) alle collecties digitaal toegankelijk zijn, kunnen bruikleenaanvragers doelgericht een verzoek indienen – en daarmee de werklast voor het hele museale veld verminderen. Bezuinigen op digitaliseren, zoals momenteel gebeurt, heeft twee ongewenste effecten: het beperkt de zichtbaarheid van de Collectie Nederland en belemmert het museale bruikleenverkeer in Nederland. In de Europese begroting 2014-2020 zijn geen middelen gereserveerd voor nieuwe grote digitaliseringsprojecten, zoals deze in de afgelopen jaren hebben plaatsgevonden. De Europese Unie rekent het digitaliseren van cultureel erfgoed tot de taak van de lidstaten. Maar in vrijwel alle lidstaten zijn zulke projecten beëindigd onder druk van de bezuinigingen ten gevolge van de internationale economische crisis.

Ook als collecties digitaal vrij toegankelijk zijn, blijft het overigens vanzelfsprekend dat potentiële bruikleennemers over uitzonderlijke bruiklenen persoonlijk contact opnemen met de bruikleengever. Zo'n benadering getuigt van professionaliteit. Onderling vertrouwen is bij afspraken over kostbare voorwerpen nog belangrijker dan in het gewone bruikleenverkeer. Aanvrager en bruikleengever kunnen samen onderzoeken welke (on)mogelijkheden er bestaan. Dit om teleurstellingen te voorkomen en tijdsalternatieven te overwegen.

44% van de collecties van musea moet nog gedigitaliseerd worden
(bron:Enumerate/De Digitale Feiten 2014-2014, DEN,juli 2014, p. 22)

Naturalis heeft 37, van 65 miljoen objecten in Nederlandse musea, in zijn collectie.

3 Bruikleenverkeer en zichtbaarheid

3.3 Minder kosten

Elke verhuizing kost geld. Het organiseren van een museaal bruikleen des te meer, omdat het gaat om kwetsbare voorwerpen die tijdens hun verhuizing extra risico's lopen en gedurende hun transport goed beschermd moeten zijn. De uitgaven omvatten het verpakkingsmateriaal voor een verantwoord vervoer, het transport, de verzekeringspremie, het gereedmaken van het object voor expositie (schoonmaken of kleine reparaties) en het herstellen van eventuele schade die door de verhuizing ontstaat.

De kosten van de verschillende vormen van conservering of restauratie brengen musea soms wel en soms niet bij elkaar in rekening. De bruikleengever draagt veelal de lasten van kleine werkzaamheden ten behoeve van een tijdelijk bruikleen. De bruikleenemer betaalt doorgaans de kosten van grotere restauraties voor langdurige bruiklenen. Herstel van schade als gevolg van het uitlenen van een voorwerp wordt gedekt door de verzekering.

Verpakkings- en transportkosten

De uitgaven voor verpakking, vervoer en verzekering zijn out-of-pocket kosten die musea elkaar meestal in rekening brengen. De verpakkingskosten kunnen hoog oplopen als speciale kisten moeten worden getimmerd of het gebruik van klimaatkisten noodzakelijk is. Een aanvrager schrikt soms van de kosten, omdat hij niet vertrouwd is met de eisen aan het vervoer van een zestiende-eeuws glas of een bronzen scheepskanon. Het lijkt goed mogelijk de transportkosten omlaag te brengen. Indien een bruikleenemer zelf kan onderhandelen met vervoerders zal dit doorgaans resulteren in een scherpere prijs. De bruikleengever kan dan nog steeds specifieke transporteisen stellen. Het getuigt van actief ondernemerschap als musea steeds om meerdere offertes vragen, ook om te toetsen hoe hun 'vaste' transporteur zich verhoudt tot zijn concurrenten.

Verzekeringspremies

Verzekeringspremies zijn misschien wel de hoogste kostenpost van het binnenlands bruikleenverkeer, omdat het voor musea en taxateurs usance is voor alle zekerheid een fictieve marktwaarde als verzekeringswaarde te hanteren. Verzekeren tegen marktwaarde is meer dan eens een eis van de eigenaar van de collectie. Voor een particuliere bezitter is dat goed te begrijpen. Zijn collectie is vaak een belegging. Zijn verzameling vertegenwoordigt een bepaalde waarde in geld. Zou een bruikleen verloren gaan, dan gebruikt hij de uitkering van de verzekering om de waarde van zijn belegging te herstellen.

Voor collecties die eigendom zijn van overheden creëert het verzekeren tegen marktwaarde een vreemde situatie. Deze collecties hebben voor de Nederlandse overheid geen waarde als belegging. Als een object vanwege zijn unieke culturele betekenis onvervangbaar is, wat helpt dan een verzekering? Veel collecties zijn in eigen huis niet verzekerd. Waarom moeten zij op een andere locatie dan wel verzekerd worden? Welke extra risico's heeft het exposeren in een ander Nederlands museum dat dezelfde professionele standaarden gebruikt voor klimaat of beveiliging? Onaanvaardbaar is het gedrag van collectie-eigenaren die aan uitgaande bruiklenen hogere eisen stellen dan zij zelf bereid zijn te garanderen voor inkomende bruiklenen. Tijdens dit onderzoek werd het voorbeeld genoemd van een lagere overheid die als collectie-eigenaar eist dat bruikleen-aanvragers honderd procent aansprakelijkheid aanvaarden voor voorwerpen die zij uit de collectie willen lenen. Tegelijk weigert ditzelfde overheidsorgaan volledige aansprakelijkheid te nemen voor inkomende bruiklenen.

Verzekeringspremies zouden veel lager kunnen zijn, indien musea onderling zouden overeenkomen dat zij in het binnenlandse bruikleenverkeer voortaan uitsluitend de werkelijke risico's verzekeren. Dit betekent dat alleen een verzekering nodig is voor het transport en het herstellen van de schade die gedurende de bruikleenperiode zou ontstaan. Zulke afspra-

3 Bruikleenverkeer en zichtbaarheid

ken zullen de kosten voor verzekeren dramatisch verminderen. Het effect zal nog groter zijn indien musea erin slagen uniforme polisvoorwaarden te formuleren. Daarmee zouden zij een sterke onderhandelingspositie verwerven in hun contacten met verzekeraars.

De rijksoverheid spant zich in om de verzekeringskosten zelfs geheel te elimineren. Het Rijk verzekert zijn eigen museale verzamelingen niet. Het beheer van deze collecties behoort tot de verantwoordelijkheid van voormalige rijksmusea en van de Rijksdienst Cultureel Erfgoed (RCE). Deze beheerders hoeven hun onderlinge bruiklenen logischerwijs ook niet te verzekeren. De provincie Drenthe kent een vergelijkbare regeling voor Drentse musea. De RCE stelt de voorwerpen onder zijn beheer aan alle professionele musea beschikbaar zonder verzekering. Daarnaast bestaat de zogenaamde Kaderovereenkomst Bruikleenverkeer uit 1989 tussen het Rijk en de gemeenten Den Haag, Rotterdam, Amsterdam en Gouda, die het mogelijk maakt objecten uit overheidscollecties niet-verzekerd te lenen door elk professioneel museum, dat onder de verantwoordelijkheid van deze overheden valt. Deze modellen verdienen navolging. De kosten van binnenlands bruikleenverkeer zullen sterk verminderen, indien

- lagere overheden in Nederland het mogelijk maken voorwerpen uit hun museale collecties niet-verzekerd te lenen – door convenanten te sluiten of andere regelingen in het leven te roepen naar voorbeeld van het Rijk, een aantal gemeenten of de Provincie Drenthe.
- de rijksoverheid de bestaande Kaderovereenkomst zou actualiseren, uitbreiden en actief bekendmaken, zodat veel meer andere overheden zullen overwegen deel te nemen en de optie van het niet verzekeren voor veel meer musea mogelijk wordt.

Handling fee

Tot slot de handling fee. Nederlandse musea rekenen de reguliere personeelskosten die met het onderling bruikleenverkeer gemoeid zijn tot de vaste kosten van hun collectiebeheer. Onder druk van de bezuinigingen overwegen echter steeds meer musea om deze collegiale praktijk los te laten en elkaar de personeelskosten (soms nog vermeerderd met een fictief bedrag) in rekening te gaan brengen. Dit zou een ongewenste situatie creëren waarin geld nodeloos wordt rondgepompt. Musea worden veelal tot deze praktijk gedwongen door de eigenaren van hun collectie, merendeels publieke organen die de middelen voor een verantwoord beheer leveren. Het is in het collectieve belang van de betreffende overheden om samen afspraken te maken over een open bruikleenverkeer tussen de verschillende musea, zonder onderlinge handling fee, om zo het optimaal gebruik en de hoogste zichtbaarheid van de Collectie Nederland te garanderen.

3.4 Buitenland en indemniteit

Bruikleenverkeer met buitenlandse musea kent een aantal specifieke problemen die binnen Nederland niet of nauwelijks spelen. Aan deze knelpunten, indemniteit en vrijwaring van beslaglegging, zijn reeds meerdere onderzoeken en (internationale) rapporten gewijd. Ook in de zomer van 2014 zijn zij onderwerp van studie en debat – niet in de laatste plaats door de kwestie rond de voorwerpen die het Allard Pierson Museum in Amsterdam in bruikleen heeft van musea op de Krim, waar de situatie momenteel onduidelijk en instabiel is. Vanwege de brede aandacht die het buitenlands bruikleenverkeer elders krijgt, beperken wij ons in dit rapport tot enkele opmerkingen. Ons onderzoek dient zich immers op de situatie in Nederland te concentreren.

De indemniteitsregeling, die bepaalt dat de Nederlandse staat garant staat voor dertig procent van de totale verzekeringswaarde van de buitenlandse voorwerpen, wordt als te beperkt ervaren door de kleine groep van musea die een beroep doet op deze regeling. De

3 Bruikleenverkeer en zichtbaarheid

belangrijkste reden is dat inmiddels een groter aantal musea intensiever van de overeenkomst gebruikmaakt. Speciaal de komst van de Hermitage in Amsterdam – met de bruiklenen uit St. Petersburg – zette de regeling onder druk. Ook organiseren musea hun blockbusters, die zonder indemniteit niet gerealiseerd kunnen worden, bij voorkeur tijdens het toeristisch hoogseizoen. Het plafond van 1 miljard voor de totale verzekeringswaarde is te laag, ook in vergelijking met omliggende landen. Het Government Indemnity Scheme in het Verenigd Koninkrijk kent zelfs geen limiet en biedt ook nog eens honderd in plaats van dertig procent dekking. Nederlandse musea kunnen de Nederlandse regeling helaas niet altijd gebruiken wanneer zij dit willen. Dit doet afbreuk aan de kwaliteit van internationale tentoonstellingen in Nederland en aan de internationale concurrentiepositie van Nederlandse musea.

Het internationaal bruikleenverkeer tussen Nederlandse musea en het buitenland is gebaat met een aanpassing van de indempnieteits-regeling. Musea zouden in onderling overleg hun blockbusters breder over het jaar kunnen spreiden. Verhoging van het plafond zou veel verlichting geven. De Nederlandse regering zou zich kunnen inspannen om in Europees verband afspraken te maken om ook internationaal voortaan uitsluitend de werkelijke risico's van museaal bruikleenverkeer te verzekeren, waardoor de druk op de regeling onmiddellijk verdwijnt. Dit lijkt echter een ambitieuze opgave. Veel is al gewonnen, indien de regering erin zou slagen op Europees niveau de aanbevelingen te implementeren van het recente internationale onderzoek

A report on practical ways to reduce the cost of lending and borrowing of cultural objects among Member States of the European Union.⁷

⁷Bauer en Binacchi 2012

fotograaf: Maarten van Haaff

/4\

Aanbevelingen

Optimaal bruikleenverkeer vraagt een passende mentaliteit. Musea en overheden die vaak eigenaar van de collectie zijn mogen zich realiseren dat uitlenen bijzondere kansen biedt. De kans om het uitlenen optimaal te benutten staat of valt met musea die hun organisaties zodanig inrichten dat zij aan onderling bruikleenverkeer prioriteit geven. En overheden zouden musea ook de middelen en het beleidskader moeten verschaffen om de kansen van uitlenen te grijpen. Zonder die overtuiging zijn deze aanbevelingen zinloos.

In dit rapport zijn we ingegaan op de bijdrage die het museaal bruikleenverkeer levert aan het vergroten van de zichtbaarheid van de Collectie Nederland. Knelpunten zijn onder meer de onbekendheid en ontoegankelijkheid van sommige collectieonderdelen waaronder depotstukken, de werklust rondom bruikleen-aanvragen, de onduidelijkheden inzake de bruikleenvoorwaarden en niet onbelangrijk, de kosten die gemoeid zijn met een bruikleen. Wij hebben de volgende aanbevelingen aangedragen ter verbetering van deze omstandigheden.

Zichtbaarheid

1. Doorgaan met het digitaliseren van de Collectie Nederland zal de grootste bijdrage leveren aan zichtbaarheid van de naar schatting 65 miljoen voorwerpen, die de staalkaart vormen van het Nederlandse erfgoed door de eeuwen heen. Digitale ontsluiting bevordert de zichtbaarheid van de collecties en het museaal bruikleenverkeer. De overheid zou derhalve niet moeten bezuinigen op dit vlak.
2. De Nederlandse overheid (Rijk, provincies en gemeenten), die eigenaar is van het merendeel van de Collectie Nederland, zou kunnen investeren in het inrichten van (delen van) depots als open depot.

Transparantie

3. Indien alle musea heldere bruikleenvoorwaarden opstellen en deze voor elkaar beschikbaar maken, kunnen hobbels in het onderlinge bruikleenverkeer worden weggenomen.
4. Alle musea moeten objectieve en toetsbare criteria formuleren voor het beoordelen van een aanvraag.

Minder kosten

5. Indien een bruikleenemer (op basis van de voorwaarden van de bruikleengever) zelf kan onderhandelen met vervoerders zal dit doorgaans resulteren in een scherpere prijs voor transport.
6. Verzekeringspremies zouden veel lager kunnen zijn, indien musea onderling zouden overeenkomen dat zij in het binnenlandse bruikleenverkeer voortaan uitsluitend de werkelijke risico's verzekeren (herstel van schade ontstaan tijdens de bruikleenperiode en het transport). Het effect zal nog groter zijn, indien musea erin slagen uniforme polisvoorwaarden te formuleren.
7. De kosten van binnenlands bruikleenver-

4 Aanbevelingen

keer zullen sterk verminderen
indien:

- lagere overheden in Nederland het mogelijk maken voorwerpen uit hun museale collecties niet-verzekerd te lenen – door convenanten te sluiten of andere regelingen in het leven te roepen,
- de rijksoverheid de bestaande Kaderovereenkomst zou actualiseren, uitbreiden en actief bekendmaken,
- Nederlandse overheden samen afspraken maken over een open bruikleenverkeer tussen de verschillende musea, zonder onderlinge handling fee, om het optimaal gebruik en de hoogste zichtbaarheid van de Collectie Nederland te garanderen.

Buitenland

8. Het internationaal bruikleenverkeer tussen Nederlandse musea en het buitenland is gebaat met een aanpassing van de in-demniteitsregeling. De rijksoverheid moet daartoe met stakeholders in het veld initiatieven nemen.

vorm van open depot in Zaans Museum

Bijlage 1:

Geraadpleegde personen

B1 Bijlage 1:Geraadpleegde personen

Evelien Alkema
(Provincie Drenthe)

Ankie van den Berg
(Stedelijk Museum Amsterdam)

Frank Bergevoet
(Rijksdienst Cultureel Erfgoed Amersfoort)

Annabelle Birnie
(Drents Museum Assen)

Wendela Brouwer
(Rijksmuseum Amsterdam)

Hans Buurman
(Gemeentemuseum Den Haag)

René Dekker
(Naturalis Biodiversity Centre Leiden)

Sjarel Ex
(Museum Boijmans Van Beuningen Rotterdam)

Annette Gaalman
(Landelijk Contact van Museumconsulenten)

Stijn Huijts
(Bonniefantemuseum Maastricht)

Cathy Jager
(Rijksmuseum Amsterdam)

Gemke Jager
(Nationaal Zilvermuseum Schoonhoven)

Pieter ter Keurs
(Rijksmuseum van Oudheden Leiden)

Cees Kortleve
(CK Consultancy)

Josefine Leistra
(Gemeente Den Haag)

Jan Rudolph de Lorm
(Singer Laren)

Ad van Os
(Museum Catharijneconvent Utrecht)

Peter Schotel
(Dordrechts Museum)

Jan Willem Sieburgh
(ex Rijksmuseum Amsterdam)

Benno Tempel
(Gemeentemuseum Den Haag)

Arend-Jan Weysters
(Nationaal Glasmuseum Leerdam)

Hans van der Windt
(Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid Hilversum)

Mariska de Wit
(Rijksmuseum Amsterdam)

Bijlage 2: Literatuur

B2 Bijlage 2:Literatuur

- Hillary Bauer en Rosanna Binacchi (eds) **A report on practical ways to reduce the cost of lending and borrowing of cultural objects among Member States of the European Union (september 2012)**; http://www.lending-for-europe.eu/fileadmin/CM/internal/OMC/omc-report-mobility-of-collections_en.pdf.
- Ronald de Leeuw e.a. (eds), **Lending to Europe. Recommendations on collection mobility for European Museums (z.p. 2005)**; <http://www.museumcollectionsonthefly.nl/proceedings.html>.
- Joris Pekel, **Democratising the Rijksmuseum. Why did the Rijksmuseum make available their highest quality material without restrictions, and what are the results? (case study Europeana 2014)**; http://www.academia.edu/Documents/in/Rijksmuseum_Amsterdam.
- Spectrum-N. **Standaard voor collectiemanagement in musea (versie 1.0 - 2008)**.
- Susanna Petterson e.a. (eds), **Encouraging collections mobility. A Way forward for Museums in Europe (z.p. 2005)**; http://www.lending-for-europe.eu/fileadmin/CM/public/handbook/Encouraging_Collections_Mobility_A4.pdf.
- Peter Sigmond en Eveline Sint Nicolaas, **Kijken naar geschiedenis (Zwolle 2005 2e druk)**.
- Bergevoet, **RCE 2014: cijfers over de omvang en het gebruik van de Collectie Nederland, speciaal bijeengebracht ten behoeve van dit onderzoek door Frank Bergevoet, Rijksdienst Cultureel Erfgoed**.
- **Stukken beschikbaar gesteld door de Museumvereniging waaronder:**
 - **Museumbrief Samenwerken, Samen Sterker, OCW 10 juni 2013.**
 - **Kaderovereenkomst inzake het bruikleenverkeer tussen het Rijk en de gemeente Rotterdam, 19 augustus 1989.**
 - **Position Paper Indemniteit (Nederlandse Museumvereniging juni 2010).**
 - **Brief van C. Kortleve (CK Consultancy) aan S. Weide (Nederlandse Museumvereniging) inzake collectieve inkoop verzekeringen van kleine t/m middelgrote musea, 21 januari 2011.**
 - **E. Domela Nieuwenhuis, Evaluatie Regeling niet-verzekeren (Instituut Collectie Nederland, 25 november 2011).**
 - **Subsidieregeling indemniteit bruiklenen 2008 (Min. OCW) http://www.cultureelerfgoed.nl/sites/default/files/downloads/dossiers/b_indemniteitsregeling_2008_.pdf.**
 - **Brief inzake de bezuinigingen in de begroting 2010, van Branchevereniging Archieven Nederland, LCM, KVAN, Nederlandse Museumvereniging, DEN, Virtueel Platform aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal, commissie OCW, 27.10.2009**

Dit rapport is een uitgave van de
Museumvereniging.
Het onderzoek is mede gefinancierd
door het Mondriaanfonds.

Eindredactie: Saskia Proost
Communicatie in Cultuur

Vormgeving: LAVA, Amsterdam

Projectleiding: Margriet de Jong,
Museumvereniging

Oktober 2014

te raadplegen via
www.museumvereniging.nl